

Доходи і рівень життя населення в Україні

У статті проаналізовано рівень, динаміку та структуру доходів населення в Україні. Розкрито особливості формування доходів в сучасних умовах, а також досліджено потреби та рівень життя населення.

Постановка проблеми та її актуальність. Одним із важливих елементів державного управління економікою — є політика доходів населення. Політика доходів, що здійснюється суспільством, являє собою важливу складову загальної соціально-економічної політики, оскільки показники доходів населення є характеристиками рівня добробуту, задоволеності потреб та подальшого розвитку індивіда й економічними характеристиками одночасно.

Проте сучасний кризовий стан свідчить про недостатність дослідження рівня доходів та його впливу на рівень життя населення на регіональному рівні. Простежуються значні диспропорції у динаміці та тенденціях розвитку виробництва споживання, а також у кон'юктурі ринку праці.

Проблема формування доходів населення є однією з найгостріших, особливо, в умовах нестабільності економічного розвитку. Досягти сталого економічного розвитку можливо лише за умови реалізації комплексної програми, яка б забезпечила зростання рівня доходів, що створило б передумови підвищення рівня життя населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових дослідженнях проблеми доходів та рівня життя населення знайшли відображення у працях таких вітчизняних вчених, як О.А. Біттер, В.Г. Галанець С.І. Дем'яненко, В.В. Мессель-Веселяк, Б.Й. Пасхавер, П.Т. Саблук, У.Я. Садова, В.Г. Черевко, В.В. Юрчишин.

Автори розкривають сутність та стан доходів населення, пропонують способи подолання негативних наслідків зменшення доходів населення, поліпшення рівня життя. Проте, не в повному обсязі досліджено проблему особливості формування доходів в сучасних умовах та їх вплив на рівень сучасного життя населення.

Метою статті є аналіз рівня життя населення України, дослідження доходів громадян та оцінка задоволеності потреб необхідних для підтримання на належному рівні життєдіяльності.

Виклад основного матеріалу. Доходи населення — це інструмент для визначення рівня добробуту суспільства. Ринкова економіка, орієнтуючи населення на підвищення свого добробуту, передусім за рахунок трудової активності, ініціативи і підприємництва, поряд з підтриманням соціально-незахищених груп населення потребує державних гарантій забезпечення споживання для всіх громадян.

Залежно від циклів життєдіяльності людини розрізняють доходи, які отримуються: до участі в праці (до працездатного віку), від участі в трудовій, підприємницькій, громадській діяльності, тимчасово непрацюючими (безробітні, переселенці тощо), після завершення трудової діяльності (пенсіонери).

За допомогою такої класифікації можна простежити, якою мірою людина як член суспільства забезпечена доходами і соціально захищена на всіх стадіях свого життя. Загальна схема доходів населення представлена на рис. 1.

Розрізняють грошові та натуральні доходи. Формування грошових доходів здійснюється за рахунок оплати праці працівників, виплат із соціальних фондів (соціальних трансфертів), підприємницьких доходів, доходів від власності, доходів від

особистого підсобного господарства та індивідуальної трудової діяльності, інших доходів (аліментів, гонорарів, благодійної допомоги тощо).

Натуральні доходи включають доходи від реалізації продукції особистого підсобного господарства, що використовується на особисте споживання, а також трансферти в натуральній формі.

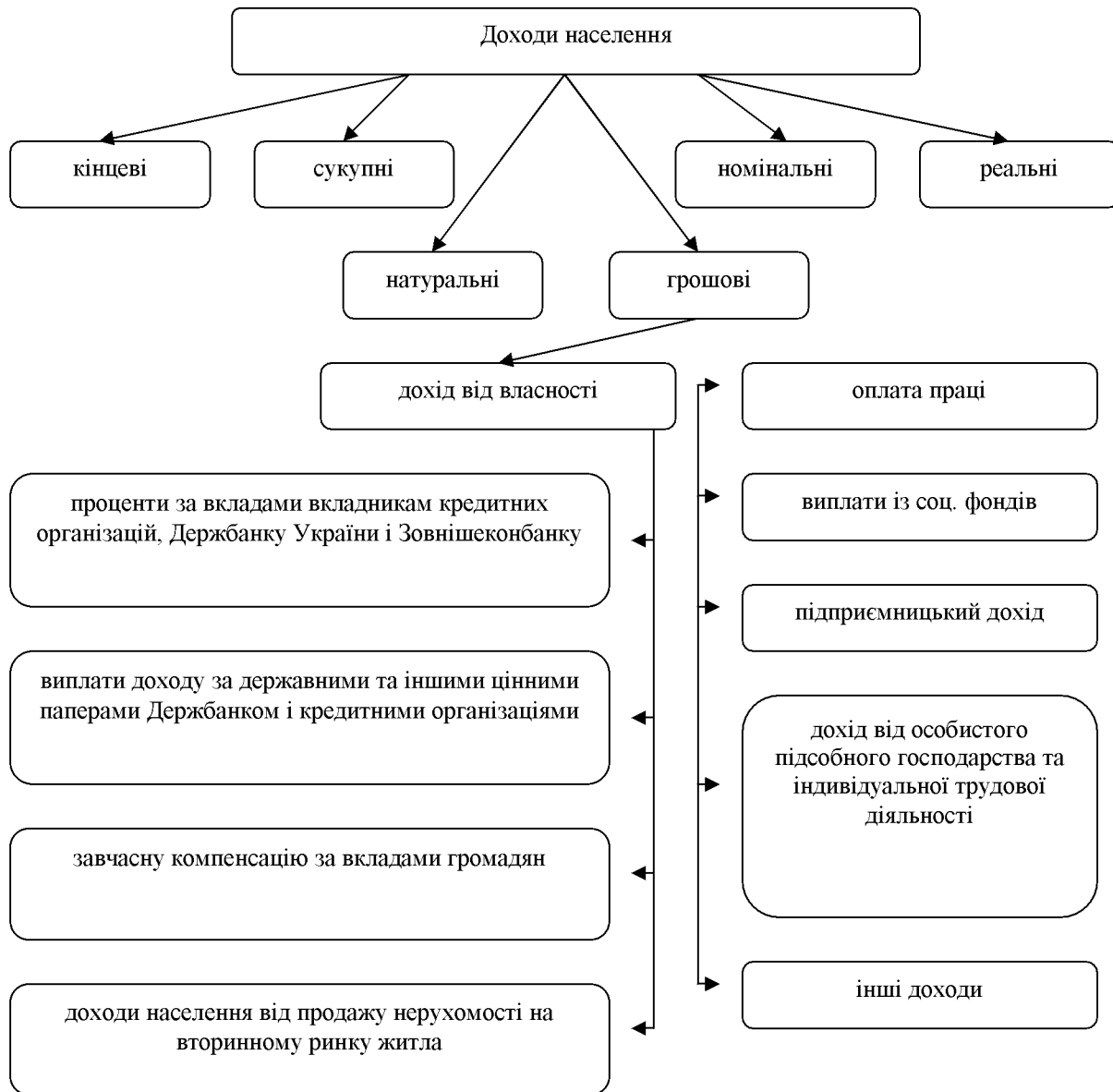

Рисунок 1 – Доходи населення

Важливе значення розмір оплати праці відіграє для тої частини населення, яке має низькі доходи. А саме регулярність її виплат найбільшою мірою визначає рівень життя населення. Своєчасність виплат заробітної плати — один із найважливіших факторів соціально-політичної ситуації в Україні [2, С.52].

Завдяки статистичним даним було простежено, що у першому півріччі 2010 р. розмір середньомісячної номінальної заробітної плати штатних працівників підприємств, установ, організацій (з чисельністю працюючих 10 осіб і більше) становив 2108 грн і порівняно з відповідним періодом попереднього року збільшився на 18,7% [5].

До видів економічної діяльності з найвищим рівнем оплати праці належали авіаційний транспорт, фінансова діяльність, видобування паливноенергетичних корисних

копалин і виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення, де заробітна плата працівників перевищила середній показник в економіці в 1,6—3,0 раза.

Найнижчий рівень заробітної плати спостерігався в рибальстві та рибництві, сільському господарстві, мисливстві та пов'язаних з ними послугах, а також на підприємствах з виробництва текстилю, одягу, хутра та виробів із хутра, шкіри та виробів зі шкіри і не перевищував 62% середнього в економіці.

Середній розмір оплати праці в усіх регіонах був вищим за прожитковий мінімум для працездатної особи, водночас лише в п'яти з них заробітна плата перевищувала середню в Україні: в м. Києві — 3249 грн, Донецькій області — 2386, Дніпропетровській — 2234, Київській — 2143 та Луганській — 2121 грн. Найнижчий рівень заробітної плати спостерігався в Тернопільській, Волинській, Чернігівській та Херсонській областях і не перевищував 78% середнього в економіці [5].

Індекс реальної заробітної плати в січні — червні 2010 р. порівняно з відповідним періодом 2009 р. становив 108,6%, а в червні 2010 щодо травня 2010 р. — 108,1%.

Загальна сума заборгованості з виплати заробітної плати на 1 липня 2010 р. сягла 1,8 млрд грн, що становить 6,9% фонду оплати праці, нарахованого на червень 2010 р.

На 1 липня заборгованість працівникам економічно активних підприємств становила 1193,4 млн грн.

Чисельність працівників економічно активних підприємств, яким вчасно не було виплачено заробітної плати, на 1 липня 2010 р. становила 449,5 тис. осіб, або 4,2% загального числа штатних працівників

За даними міністерств та інших органів виконавчої влади, в закладах освіти, що перебувають в їхньому підпорядкуванні, заборгованість з виплат стипендій та грошового забезпечення студентів, курсантів і учнів на 1 серпня 2010 р. становила 47,2 тис. грн.

У січні — червні 2010 р. субсидії для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг призначено 327,0 тис. сімей, що становило 86,2% загальної кількості сімей, які звернулися за субсидіями, з них у міській місцевості — 260,6 тис., у сільській — 66,4 тис. сімей. Загальна сума призначених субсидій у січні — червні 2010 р. становила 31,9 млн грн, з неї у міській місцевості — 28,9 млн, у сільській — 3,0 млн грн. Середній розмір призначеної субсидії на одну сім'ю в червні 2010 р. становив 60,8 грн [5].

В умовах ринкової економіки дедалі більшого значення набуває дохід від підприємницької діяльності, що являє собою винагороду підприємцю за виконання ним своїх функцій. Цей дохід формується за рахунок частини прибутку, що залишається у розпорядженні підприємця після виплати процентів за кредит і повністю залежить від ефективності господарювання.

Рівень доходів і заробітної плати осіб найманої праці, пов'язаних з малим бізнесом, вищий, ніж у середньому по народному господарству або промисловості.

Недержавні організації, особливо малі і середні, самостійно працюють на ринку, забезпечуючи зайнятість громадян без фінансової участі держави. Проте виникають певні проблеми, пов'язані з формуванням доходів, оплатою праці, розвитком соціально-трудова відносин.

Особливостями формування доходів осіб, зайнятих індивідуальною трудовою діяльністю і малим бізнесом, є:

- нестійкість отримуваного доходу, оскільки справа ведеться на свій ризик;
- частина прибутку використовується на особисте споживання, частина може бути використана на інвестиції і розширення справи, якщо є можливість збуту продукції або наданих послуг;

- часто відсутній соціальний захист населення (не оплачується лікарняний лист, відпустка, не здійснюється оформлення на роботу, не робляться відрахування до небюджетних фондів);

- проблеми умов праці, її інтенсивності вирішуються, як правило, без урахування чинних норм.

Подальший розвиток мають доходи від придбання засобів виробництва в приватну власність і ведення індивідуальної трудової діяльності.

У сучасних умовах в нашій країні виникає додаткове джерело доходів працівників, зайнятих у суспільному виробництві це — доходи від участі у прибутку підприємства. За рахунок чистого прибутку отримуються такі види доходів, як доходи від інвестицій, інновацій, дивіденди, доходи монополій, соціальні виплати і пільги тощо.

Виділяють номінальні і реальні доходи. Номінальні доходи — це величина нарахованих виплат і натуральних видач. Реальні доходи — це номінальні доходи, скориговані на зміни цін на товари і тарифів на послуги. Номінальні і реальні доходи, а також розміри і динаміка основних доходів окремих груп населення, таких як заробітна плата, пенсії або стипендії, дають перше уявлення щодо рівня життя.

Для характеристики добробуту населення велике значення мають сукупні доходи (всього населення, сім'ї, окремого індивідууму), зростання яких за умови незмінних цін і податків (або їх меншого підвищення порівняно зі збільшенням доходів) свідчить про підвищення можливостей задоволення потреб.

Сукупний дохід охоплює всі види грошових доходів, а також вартість натуральних надходжень, отриманих від особистого підсобного господарства і використаних на особисте (домашнє) споживання. Окрім того, в сукупний дохід входить вартість безплатних послуг, що отримуються за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів і фондів підприємств (послуги охорони здоров'я, освіти, дотації на житло, транспорт, харчування тощо).

Грошові і сукупні доходи поділяються на загальні і чисті. Загальні містять усі надходження, і розраховуються до сплати податків і обов'язкових платежів. Чисті доходи населення — це результат перерозподільних процесів. Це ті доходи, що залишаються після здійснення зазначених платежів.

До доходів населення також належать кошти, які взяті у нього в борг.

Кінцеві доходи включають скориговані чисті доходи і чисті борги населенню.

Відношення суми кінцевих доходів до чисельності населення являє собою середньодушовий грошовий дохід.

Залежно від джерел формування доходи можуть бути трудові і нетрудові. За визначенням МОП, трудовий дохід — це дохід, який отримує працівник у результаті своєї економічної діяльності як наймана робоча сила або у разі самостійної зайнятості. Слід розрізняти також трудові доходи від основної роботи за наймом і доходи від вторинної зайнятості. Нетрудові доходи являють собою надходження від діяльності, що ведеться з відхиленнями від чинних у державі правових норм, норм моралі та поведінки громадян.

У сучасних умовах значна частина доходів є прихованими.

Вони пов'язані з тіньовою економікою, що являє собою приховану економічну діяльність. До неї відносять:

- види економічної діяльності, що не є незаконним бізнесом, проте в них приховуються або зменшуються доходи, тобто не відображаються певні виконані роботи, здійснюється недокументоване наймання працівників, знижується величина заробітної плати з метою ухилення від податків, податків за соціальним забезпеченням та інших зобов'язань;

- неформальна економічна діяльність, яка належить до законних видів діяльності або ведеться некорпоративними підприємствами, тобто підприємствами, що належать окремим особам, домашнім господарствам, котрі не оформлюються як особи, що ведуть економічну діяльність;

▪ нелегальна діяльність, яка охоплює незаконні види виробництва та послуг і підпадає під кримінальну відповідальність (виробництво і продаж наркотиків, контрабанда).

Співвідношення між різними джерелами і видами доходів не постійне. Воно змінюється під дією багатьох факторів, набір яких неоднаковий для різних груп населення і на різних рівнях [1, С.105].

Ступінь розвитку і задоволення фізичних, духовних і соціальних потреб населення, а також умови в суспільстві для розвитку і задоволення цих потреб відображає соціально-економічна категорія – рівень життя населення.

Підвищення рівня життя сприяє поліпшенню якості життя, тобто умов існування людини.

Відповідно до конвенцій Міжнародної організації праці (МОП) кожна людина має право на такий життєвий рівень (включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд, соціальне обслуговування), який необхідний для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, а також право на забезпечення у разі безробіття, інвалідності тощо.

Якість життя характеризується насамперед рівнем споживання товарів і послуг, а також включає соціальні результати економічного і політичного розвитку, а саме: середня тривалість життя, рівень захворюваності, умови й охорона праці, соціальна захищеність населення, поліпшення соціального середовища, забезпечення прав людини.

Потреби людей різноманітні. Потреба — це необхідність в життєвих засобах, яка набуває специфічної форми відповідно до культурного рівня та особистих якостей індивіда. У зв'язку з цим і різний набір потреб кожної людини. Для визначення ступеня задоволення потреб фактичне споживання товарів і послуг співвідносять з мінімальними і раціональними стандартами їх споживання (рис.2).

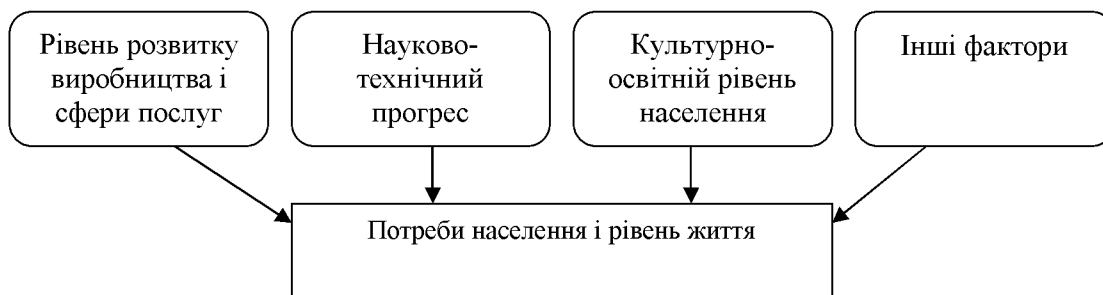

Рисунок – 2 – Фактори, що впливають на потреби і рівень життя

Рівень життя визначають в цілому по країні, по окремих територіях та соціальних групах.

У світовій практиці для характеристики рівня життя використовується такий інтегральний показник, як індекс людського розвитку, котрий включає три індикатори: національний або валовий внутрішній продукт на душу населення (ВВП), тривалість життя, рівень освіти населення. Ці величини співвідносяться з найвищими світовими рівнями цих показників.

Рівень життя населення залежить від економічного потенціалу і значною мірою визначається величиною ВВП і структурою його використання. Джерелом підвищення рівня життя населення є зростання національного доходу, який являє собою частину сукупного суспільного продукту після відрахування витрачених у процесі виробництва засобів праці і матеріальних витрат, тобто новостворену вартість.

Розмір і динаміка національного доходу залежать від багатьох факторів, таких як продуктивність праці, зайнятість, галузева структура, обсяги інвестицій, рівень розвитку соціальної сфери тощо.

Останнім часом показники життєвих умов населення значно погіршуються у зв'язку з нарощуванням інфляційних тенденцій, що знаходить відображення у прискореній динаміці цін на споживчі товари і послуги, співвідношенні номінальної і реальної заробітної плати. Підвищення цін на споживчі товари і послуги призводить до істотного уповільнення темпів зростання номінальної заробітної плати і падіння реальної заробітної плати (табл. 1).

Для характеристики рівня життя у вітчизняній і зарубіжній практиці використовуються показники бідності: абсолютної і відносної.

За абсолютної бідності, бідними є частина домогосподарств, які не можуть забезпечити себе необхідною сумою благ, абсолютно необхідних для збереження здоров'я і ведення помірно активного трудового життя. За відносної бідності, бідними є частина домогосподарств, які мають низькі доходи.

У зарубіжній практиці відносна бідність характеризується доходом, що не перевищує 40—60 % доходу, що склався в країні.

На поняття бідності як соціально-економічного явища впливає соціальна політика, що проводиться в країні. Це поняття залежно від завдань, які виконуються, може мати різний зміст в одній і тій самій країні в різний період (наприклад, програми щодо обмеження бідності в США в післявоєнний період і сьогодні), і в один і той самий період у різних країнах. У різних країнах існують свої підходи щодо критеріїв віднесення органами соціального захисту конкретної особи або домогосподарства до бідних. Наприклад, у США і Англії для цього використовуються шкали державних допомог, у Франції — мінімальна заробітна плата. У цих країнах люди, які потребують допомоги, повинні довести, що їхні доходи менші тих, що гарантує держава.

Рівень бідності і чисельність бідних залежить від межі бідності, офіційно установлені державою, яка, у свою чергу, залежить від її фінансових можливостей, оскільки декларовані межі бідності ґрунтуються на певних розмірах соціальних програм [4, С.84].

Нині факторами бідності в Україні є такі:

- місце розташування домогосподарств (у сільських районах рівень бідності вищий, проте необхідно враховувати, що сільська і міська бідність суттєво різняться);
- висока частка дітей;
- досягнення пенсійного віку;
- безробіття, в тому числі у прихованій формі (невиплати заробітної плати, її затримки, вимушені відпустки з ініціативи наймачів без збереження утримання тощо);
- висока частка утриманців у отримувача доходів [3, С.303].

Таблиця 1 – Основні показники рівня життя населення

Показники	2010 р.			Довідково: червень 2009 р.
	січень	квітень	червень	
Індекс споживчих цін, % до попереднього періоду	101,8	99,7	99,6	101,1
Найвні доходи в розрахунку на одну особу, грн	14606,2 (за 2009 р.)	3506,5 (за I квартал 2010 р.)		3032,5 (за I квартал 2009 р.)
Заробітна плата, грн	1916	2107	2373	1980
Мінімальна заробітна плата, грн	869	884	884	625
Середній розмір пенсії разом з цільовою грошовою допомогою на перше число кожного кварталу, грн (форма №5-ПФ —	999,02 (на 1 січня)	1038,88 (на 1 квітня)	1103,56 (на 1 липня)	925,88 (на 1 липня)

квартальна)	2010 р.)	2010 р.)	2010 р.)	2009 р.)
Мінімальний розмір допомоги по безробіттю, грн - для застрахованих осіб (залежно від страхового стажу) та незастрахованих осіб (звільнених військовослужбовців)	500	500	550	500
- для інших застрахованих та незастрахованих осіб	360	360	400	360
Рівень забезпечення прожиткового мінімуму для призначення державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, грн:				
- для працездатних осіб	182,21	182,21	182,21	133,0
- для непрацездатних осіб	266,25	266,25	266,25	187,5
- для інвалідів	294,0	294,0	294,0	200,0
Прожитковий мінімум (ПМ) у середньому на одну особу в місяць, грн	825	839	839	626
у тому числі:				
ПМ для працездатних осіб, грн	869	884	884	669
ПМ для осіб, які втратили працездатність, грн	695	706	706	498
Співвідношення:				
заробітної плати до ПМ для працездатних осіб	2,20	2,38	2,68	2,96
середньої пенсії до ПМ для осіб, які втратили працездатність	1,44	1,47	1,56	1,86
Рівень забезпечення до ПМ державних соціальних гарантій, %: мінімальної заробітної плати до ПМ для працездатних осіб	100,0	100,0	100,0	93,4
мінімального розміру допомоги по безробіттю до ПМ для працездатних осіб	57,5	56,6	62,2	74,7
- для застрахованих осіб (залежно від страхового стажу) та незастрахованих осіб (звільнених військовослужбовців)	41,4	40,7	45,2	53,8
- для інших застрахованих та незастрахованих осіб				

Висновки. Рівень доходів і заробітної плати населення України досить низький. За перший квартал 2010 р. номінальні доходи зросли лише на 12,8 % порівняно з відповідним періодом попереднього року. Наявний дохід, який може бути використано населенням на придбання товарів та послуг, зріс на 15,3%, а реальний наявний, визначений з урахуванням цінового чинника, — на 3,7%. Наявний дохід у розрахунку на одну особу за цей період становив 3506,5 грн, що на 15,6% більш ніж у відповідному періоді попереднього року. Заробітна плата штатних працівників за червень 2010 р. становила 2373 грн, що на 7,8% більш ніж у травні 2010 р. і на 22,1% більш ніж у відповідному періоді 2009 р. А показник співвідношення заробітної плати за червень 2010 р. до законодавчо встановленого прожиткового мінімуму для працездатних осіб — 2,68 (за червень 2009 р. — 2,96) [5].

Виходячи з нагальної потреби в якнайшвидшому подоланні бідності — однієї з найболючіших проблем суспільства, від якої страждає значна частина населення України, насамперед сім'ї з дітьми, діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, безробітні, інваліди, пенсіонери, бездомні громадяни, безпритульні діти, та яка суттєво обмежує можливості людського розвитку, породжує масштабні соціальні конфлікти, становить загрозу єдності суспільства та національній безпеці України.

Для вирішення проблеми подолання бідності необхідно:

1. Визначити подолання бідності, перш за все її найгостріших проявів, найважливішим пріоритетом у здійсненні реформ в Україні — соціальній державі, яка має на меті впровадження європейських стандартів життя.

2. Комітету з економічних реформ:

– проаналізувати із залученням провідних учених та фахівців стан бідності в Україні та внести пропозиції щодо підвищення ефективності державної політики, шляхів прискорення розв'язання проблем у цій сфері;

– розробити та внести пропозиції щодо концептуальних положень законів України, актів Президента України, інших актів законодавства, які необхідно ухвалити для забезпечення прискореного подолання та попередження бідності в державі.

3. Кабінету Міністрів України:

▪ забезпечити безумовне виконання Закону України «Про встановлення прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати»;

▪ розробити за участю Національної академії наук України, провідних наукових центрів, соціальних партнерів, громадських організацій з урахуванням вітчизняного та іноземного досвіду, документів міжнародних організацій, зокрема Глобального пакту про робочі місця Міжнародної організації праці, та внести в установленому порядку у тримісячний строк проект загальнодержавної програми подолання та запобігання бідності в Україні на 2010–2015 роки, у якому, зокрема, передбачити заходи щодо:

✓ запровадження нових механізмів відновлення виробництва, стимулювання економічного зростання та соціального прогресу, зокрема, забезпечення ефективної зайнятості населення шляхом створення життєспроможних підприємств;

✓ створення умов для гідної праці, в тому числі забезпечення поваги та дотримання прав людини у сфері праці, продуктивної, вільно обраної зайнятості та соціального захисту, а також розвитку та активізації соціального діалогу на всіх рівнях;

✓ реалізації в кризових умовах короткострокових заходів з надання невідкладної допомоги найбільш вразливим верствам населення, подолання хронічної бідності, бідності серед працюючих;

✓ забезпечення реформування систем оплати праці, соціального захисту, пенсійного страхування, надання медичної допомоги, медичного обслуговування;

✓ запровадження дієвого механізму надання молоді, насамперед випускникам вищих навчальних закладів, першого робочого місця;

✓ розширення можливостей для працевлаштування людей з особливими потребами, зайнятості людей похилого віку;

✓ упровадження системи надання дієвої адресної соціальної допомоги.

4. Запропонувати Генеральній прокуратурі України вжити в установленому порядку заходів нагляду за додержанням соціально-економічних прав людини і громадянина, додержанням законів із цих питань органами виконавчої влади, їх посадовими особами, зокрема Кабінетом Міністрів України, його посадовими особами Закону України «Про встановлення прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати» [6].

Список літератури

1. Манків Г.Н. Макроекономіка. Київ: Основи, 2000. - 588 с.
2. Махсма М.Б. Економіка праці та соціально-трудові відносини. - Київ: Вид-во Європ. ун-ту, 2003. - 188 с.
3. Проніна І.І. Аналіз рівня життя населення України // Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України: Зб. наук. пр. – Тернопіль: Економічна думка. - 2003. – Вип. 2. - С. 303-307.
4. Стойко О.Я. Сучасний стан рівня життя населення України // Матеріали доп. V Міжнародного конгресу українських економістів Україна в XXI столітті: концепції та моделі економічного розвитку. - Львів: Інститут регіональних досліджень. - 2000. - Ч. 2. - С. 84-87.
5. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
6. Офіційне інтернет-представництво президента України Віктора Януковича [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/10556.html>. – Назва з титул. екрану.

Одержано 30.09.10